

Urszula Wróblewska

Przemiany kulturowe dzieciństwa w rodzinach tatarskich

Tatarzy polsko-litewscy są potomkami Tatarów z kipczackiej grupy językowej, których jako jedno z wielu plemion zjednoczył pod swoim panowaniem Czyngis-Chan w 1202 roku¹. Początki osadnictwa tatarskiego na Podlasiu, a właściwie na rozległych terenach Wielkiego Księstwa Litewskiego sięgają pierwszych dziesięcioleci XIV wieku, kiedy książęta litewscy jak Giedymin, Kiejstut i Olgierd sprzymierzali się z Tatrami, którzy wspomagali ich wojska w czasie wypraw wojennych². Pełny rozwój kolonizacji nastąpił dopiero za rządów księcia Witolda w latach 1392-1430. Kolejne fale osadników szukały spokojnego egzystowania w sprzyjających warunkach, z dala od nękaney konfliktami wewnętrznymi Złotej Ordy i zajmowały głównie ziemie wileńskie i nowogródzkie.

Tożsamość grupy kształtowała się w atmosferze swoistej symbiozy grup etnicznych zamieszkujących Wielkie Księstwo Litewskie. Żyjąc w rozproszeniu, z dala od centrów swojej rodzimej kultury, używając różnych dialektów języka kipczackiego dość szybko ulegli asymilacji językowej, przyjmując za własny język polski lub ruski. Wraz z zanikiem języka własnego zaczęli tracić inne wyróżniki kulturowe (strój, folklor, tradycje stepowe). Jedynym wyznacznikiem tożsamości i odrębności grupy stała się religia i związane z nią wiedza, miejsca i akcesoria kultowe. Z czasem także sfera religii w wyniku asymilacji kulturowej uległa modyfikacjom. Powstał

---

¹ S. Kałużyński, *Tajna Historia Mongołów*, Warszawa 1970, s. 88.

² M. Konopacki, *O muzułmanach polskich „Przegląd Orientalistyczny”*, Warszawa 1962, s. 225.

nowy wymiar synkretyzmu religijnego nacechowany elementami tradycji stepowej, islamskiej i lokalnej. Współcześnie Tatarzy konstruują swoją tożsamość wokół trzech znaczących aspektów – polskości, muzułmańskości i tatarskości³.

Zagadnieniu tożsamości Tatarów polskich poświęcono wiele prac, w których próbowano wyjaśnić fenomen istnienia grupy i nadać jej odpowiedni status etniczny⁴. Wielu badaczy opisywało również Tatarów z perspektywy historycznej czy etnograficznej⁵.

W tak licznej i bogatej bibliografii zagadnienie wychowania Tatarów polskich nie doczekało się po dziś dzień żadnego opracowania. Jest to problem warty szczególnej analizy, gdyż w przypadku Tatarów polskich wychowanie rodzinne decyduje o charakterze etnicznym grupy i o jej odrębności. W oparciu o analizę literatury przedmiotu i badania własne, które przeprowadziłam w latach 2002--2003 wśród ludności tatarskiej zamieszkującej tereny północno-wschodniej Polski, spróbuję przedstawić międzypokoleniowe zmiany dzieciństwa w rodzinach tatarskich.

Rodzina tatarska jako środowisko kulturowe

Otoczenie rodzinne ma duży wpływ na kształtowanie się charakteru człowieka, styl życia, system uznawanych wartości i poglądów na świat. Rodzina wyznacza kształt osobowości jednostki, wprowadza ją w życie, przekazując wartości kulturowe, tradycje, obyczaje oraz przygotowuje do pełnienia ról społecznych budujących tożsamość jednostki⁶. Analizując grupę etniczną jaką stanowią Tata-

³ Kolejność wymieniania swoich płaszczyzn identyfikacyjnych zależy od kontekstu sytuacji oraz od dominującego poziomu kompetencji w danym zakresie.

⁴ Zob. J. Kamocki, *Tatarzy polscy jako grupa etnograficzna*, „Rocznik Tatarów Polskich” 1993; K. Warmińska, *Tatarzy polscy. Tożsamość religijna i etniczna*, Kraków 1999; Z. Jasiewicz, *Tatarzy polscy. Grupa etniczna czy etnograficzna*, „Lud” 1980, t.64.

⁵ Zob. J. Talko-Hryncewicz, *Muslimowie czyli tak zwani Tatarzy litewscy*, Kraków 1924, P. Borawski, *Tatarzy w dawnej Rzeczpospolitej*, Warszawa 1984; A. Dubiński, P. Borawski, *Tatarzy polscy – dzieje, obrzędy, legendy, tradycja*, Warszawa 1886; J. Tyszkiewicz, *Tatarzy na Litwie i w Polsce*, Warszawa 1989, J. Wiśniewski, *Osadnictwo tatarskie w Sokółskim i na północnym Podlasiu*, „Rocznik Białostocki” 1991, t. XVI.

⁶ Funkcja prokreacyjna (biologiczna) – zapewnienie ciągłości rodu, funkcja społeczna – przygotowanie dzieci do wejścia w życie społeczne, ich wychowywanie, funkcja kulturowa – przekazywanie dzieciom dziedzictwa kulturowego, funkcja ekonomiczna (gospodarcza) i produkcyjna – prowadzenie gospodarstwa, utrzymywanie →

rzy polscy istotną dla ich kulturowego trwania jest funkcja kulturowa rodziny, gdyż stanowi ona „najistotniejszy kontekst kulturowego rozwoju jednostki”⁷. Zmiany społeczno-ekonomiczne różnicowały kolejne pokolenia i nadawały kierunek budowania tożsamości i wyznaczania dominującej płaszczyzny identyfikacji (etnicznej, narodowej lub religijnej). Wobec czynników zmieniających rzeczywistość kultura Tatarów polskich przekształcała się z modelu postfiguratywnego poprzez kofiguratywny aż po prefiguratywny. Przemianom tym szczególnie ulegało środowisko rodzinne, stanowiące barometr sytuacji społecznych zachodzących w szerszej zbiorowości.

Można przypuszczać, że aż do połowy XX wieku przekaz kulturowy w społeczności Tatarów odbywał się zgodnie z modelem postfiguratywnym i przebiegał w rodzinach o tradycyjnym modelu wychowania opartym na kulturze ludowej. Jak wynika z danych zawartych w ROCZNIKU STATYSTYCZNYM z 1937 roku 50% Tatarów polskich stanowili rolnicy i ogrodnicy, a 20% to garbarze⁸. Osoby, których warunki życia były zdeterminowane przez uprawę ziemi należy uznać jako grupę zawodową o określonym modelu społecznym charakterystycznym dla ludności wiejskiej. Należy wymienić takie cechy modelu jak: izolacyjny charakter społeczności, znaczenie więzi społecznych i rodzinnych, tradycyjny charakter wychowania oparty na przekazie ustnym i poprzez naśladownictwo, znaczenie autorytetów szczególnie osób starszych jak i patriarchalny rodzaj rodziny, magiczno-mityczny system wierzeń oraz przywiązanie i ogromny szacunek wobec ziemi uprawnej.

Dzieci tatarskie naśladowały z reguły drogę życiową swoich rodziców „widziałem jak tato zajmował się garbowaniem skór, była to ciężka praca, ale ja lubiłem patrzeć i pomagałem mu w deptaniu skór w kadzi po włożeniu do dębienia. Ja po wojnie miałem swój zakład, ale dzisiaj to się już nie opłaca”[wIII4]⁹. Proces enkulturacyjny jak i socjalizacyjny dokonywał się w środowisku rodzinnym,

---

^{6cd} domu, działania o charakterze jednostki produkcyjnej np. w rolnictwie, funkcja zabezpieczająca – zapewnienie dzieciom bytu i opieki nad osobami starszymi oraz funkcja emocjonalno – psychiczna.

⁷ J. Nikitorowicz, *Socjologia i wychowanie w zróżnicowanych wyznaniowo i etnicznie rodzinach Białostoczczyzny*, Białystok 1992, s. 48.

⁸ *Mały Rocznik Statystyczny Rzplitej Polskiej*, nakł. Gł.U.St. Warszawa 1937.

⁹ W artykule zastosowałam następujące skróty: w – wywiad, III – pokolenie trzecie (dziadkowie), II – pokolenie drugie (rodzice), I – pokolenie pierwsze (dzieci, młodzież). 1,2,3 ,itp. – numery badanych.

w którym nauczycielami i strażnikami tradycji byli dziadkowie „Silna była więź rodzinna. Jednocześnie we wszystkie święta, piątki odprawiana była modlitwa – rano, wieczorem. To nabierało się nawyków. Tak jak dzieci uczone są pacierza tak nasi dziadkowie uczyli nas modlić się”[wIII3]. Ciągłość religii i pozostałych zachowań kulturowych zapewniała współobecność co najmniej trzech pokoleń. „Mieszkaliśmy z dziadkami, rodzicami mamy”[wIII2].

W świecie dziecka bardzo ważny był autorytet osób starszych „Dziadek zawsze wszystko wiedział. Jego to się nawet tata słuchał i radził” „Kopioaniem no czyli przepisywaniem ksiąg, chamaiłów zajmował się mój dziadek” [wIII3]. W wychowanie była zaangażowana również cała społeczność, szczególnie kontrola zachowywania norm społecznych należała do najstarszego pokolenia „Kiedy źle zachowywałem się w meczecie to taki nasz sąsiad, starszy Pan zwrócił mi uwagę, a potem to jeszcze dostałem od ojca, bo jak się gada w czasie nabożeństwa to modlitwa jest nieważna”[wIII1].

Tatarzy zajmujący się rolnictwem i ogrodnictwem prawdopodobnie naukę poprzez pracę traktowali jako ważniejszą i bardziej praktyczną od nauki szkolnej¹⁰. Jednak jak zauważył Stanisław Kryczyński „Tatarzy litewscy bardzo cenią posiadanie wiedzy i z wielkim szacunkiem odnoszą się do ludzi uczonych, ale pod wiedzą i uczonością rozumieją oni przede wszystkim wykształcenie religijno-muzułmańskie, a nie świeckie”¹¹. Spostrzeżenie S. Kryczyńskiego jest słuszne, gdyż Tatarzy bardzo niechętnie posyłałi swoje dzieci do szkół, kiedy to w 1919 roku wprowadzono obowiązek powszechnego nauczania. W aktach archiwalnych znajduje się wniosek rodziców z dnia 21 stycznia 1924 roku do Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego z prośbą o zwolnienie dzieci mahometan do lat 11 od obowiązku szkolnego.

Wychowanie w rodzinie było pochodną pracy różnorodnej, prostej, usługowej w stosunku do zajęć rodziców i zmieniającej się w sekwencji zestawów przypisanych grupom wieku. Wyraźny był podział pracy w zależności od wieku dziecka. Dzieci w wieku przed-szkolnym nie miały stałych obowiązków. Zajmowała się nimi matka,

---

¹⁰ Społeczność wiejska była bardzo niechętna do szkolnictwa powszechnego, co było związane z tradycyjnym wychowaniem i przygotowaniem do znanych ról i funkcji społeczności lokalnej.

¹¹ S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historycznej i etnicznej*, Gdańsk 2003, s. 104.

ale również dziadkowie. W okresie szkolnym (do 10 roku życia) dzieci zajmowały się pracami domowymi¹². „Przychodziłam, ze szkoły to pomagałam mamie w gospodarstwie, dopiero wieczorem mogłam odrobić lekcje” [wIII2]. Starsze (13-14 lat) pomagały rodzicom w pracach polowych. „Moje dzieciństwo to praca z ojcem na ziemi. Im byłem starszy tym więcej mu musiałem pomagać, no i ja najstarszy byłem” [wIII6].

Stopniowo zaczęły pojawiać się czynniki determinujące model kultury typu konfiguracywnego, w którym w procesie enkulturacji większego znaczenia nabierają wzory czerpane od rówieśników. Znaczącym czynnikiem było upowszechnienie wspomnianego już obowiązku edukacji publicznej. Młode pokolenie Tatarów zostało wówczas poddane presji kulturowej nowego środowiska, nie etnicznego lecz rówieśniczego. Źródłem wzorców kulturowych stała się powstająca warstwa społeczna – inteligencja. Pod wpływem nowych wpływów stabilność rodziny została zachwiana, a zmianom ulegała również obyczajowość i religijność „Zaczęliśmy też obchodzić Boże Narodzenie i stawiliśmy choinkę w domu, były i prezenty. Mama chyba nie chciała żebyśmy się czuli gorzej od innych dzieci i nawet chodziliśmy na pasterki, bo wszyscy z klasy razem z panią śpiewaliśmy kolędy” [wIII7].

Kolejnym czynnikiem intensyfikującym zmiany kulturowe typu konfiguracywnego były migracje spowodowane przesunięciem granic po 1945 roku oraz wzrost mobilności społecznej i przestrzennej, związanej z industrializacją i urbanizacją. Przyczyniły się one do znacznego rozproszenia grupy i atomizacji środowiska rodzinnego. Pokolenie rozpoczynało swoją budowę tożsamości w zupełnie innych warunkach. Z dała od centrów muzułmańskich, które pozostały poza granicami Polski. Pojawiać się zaczęło zagrożenie utraty cech wyróżniających. Zmienione warunki uniemożliwiały uczestniczenie w praktykach religijnych. „Jeszcze jak byłam mała to w Bohonikach w każdy piątek odbywały się nabożeństwa, moi dziadkowie pościli przez cały Ramazan. Jak ja się przeprowadziłam do miasta, to i nie było gdzie i jak i czasu też nie było, były inne warunki” [wIIb]. W miastach nie było potrzeby i konieczności wyróżniania siebie jako

---

¹² *Etnografia Polski. Przemiany kultury ludowej*, M. Biernacka (red.), t. II, *Rodzina*, Sławoj Szynkiewicz, s. 494, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1981.

„innego”. Tatarzy przez cały rok żyli w sposób podobny do swoich chrześcijańskich sąsiadów, swojej tatarskości dowodzili wtedy, kiedy wyjeżdżali na święta do Bohonik lub Kruszynian. „My jesteśmy tacy sami, jak wszyscy, a tylko święta mamy inne” [wIb].

Kolejne pokolenie swoje dzieciństwo doświadczało w latach dominacji komunistycznej. Młode pokolenie było wystawione na wpływy rówieśników z odmiennego kulturowo społeczeństwa, ale także wychowywane w świeckim antyreligijnym państwie. Rodzina wobec tych zmian okazała się bezsilna, gdyż była pozbawiona często starszej generacji i wspólnej społeczności. Spotkania świąteczne były jedyną formą poznania i integracji dzieci i młodzieży. „O poranku przyjeżdżał pociąg, szło się te siedem kilometrów do Kruszynian czy Bohonik do meczetu na nabożeństwo świąteczne. W czasie tej wędrówki był czas na zapoznanie się. Wspólny posiłek po modlitwie czy w domu funduszowym czy jak piękna pogoda to pod gołym niebem” [wII2]. Wieczorem jakieś spotkanie czy to zabawa czy też takie spotkanie towarzyskie”. W okresie PRL-u brakowało kontaktów z centrum Islamu. W efekcie pokolenie dzisiejszych trzydziesto- i czterdziestolatków posiada najniższy poziom kompetencji i aktywności religijnej. O ile starsi wiekiem (powyżej 60 lat) wskazują na dziadków i imamów lokalnych jako na nauczycieli religii o tyle pokolenia średniego nikt nie uczył religii.

Zmiany, jakie dokonały się po 1989 i 1990 roku doprowadziły do zupełnie nowej sytuacji. Nastąpiło otwarcie na świat, zaś nurt Islamu wyznawany przez studentów arabskich był propagowany wśród młodzieży tatarskiej. W takiej rzeczywistości dzieci tatarskie zaczynały budować swoją tożsamość. „Importowani” imamowie zaczęli uczyć dzieci religii jednocześnie odnosząc się z rezerwą i ironią do lokalnej tradycji tatarskiej. Świadomi braku kompetencji religijnej rodzice stracili pewność siebie. Dzieci zaczęły aspirować do roli autorytetów religijnych. Współczesne pokolenia dzieci i młodzieży reprezentuje kulturę prefiguratywną, w której starsze pokolenie uczy się od młodszego. Nauki religijne, z zakresu praktyk religijnych pobierają głównie rodzice. „Córka zawsze jak idziemy do meczetu na nabożeństwa to dokładnie się przygotowuje, włosy zakrywa starannie, ja też robię wszystko porządnie tak jak ona, od niej się uczę” [wII5]. Starsze pokolenie jest powściągliwe i nie ulega namowom wnuków „Wnuczka chce, żebym ja wszystko tak po muzułmańsku robiła. Ja nie mogę tak zmienić, mnie ojciec

uczył modlić się i zachowywać po muzułmańsku, ja chcę zostać przy starym sposobie” [wIII4].

Współczesne dzieciństwo dzieci tatarskich nie różni się w ogólnej strukturze od dzieciństwa doświadczanego przez dzieci z większości. Bardzo ważnym obszarem ich życia jest rodzina. Spędzają również wiele czasu przed telewizorem (56% respondentów odpowiedziało, że telewizja jest dla nich bardzo ważna), Internetem. „Bardzo lubię siedzieć przy komputerze i grać w takie różne gry” [wI3] „Mógłbym nie wychodzić z domu tylko, tylko ciągle siedzieć na czacie” [wI4]. Skarżą się że rodzice dużo pracują i nie mają dla nich zbyt wiele czasu. Niektóre z nich żyją w rodzinach niepełnych. Dzieci tatarskie nie podkreślają różnic w dzieciństwie. „Dzieciństwo jest normalne, no raczej jak święta są to jest inaczej, atmosfera jest taka rodzinna, świąteczna. Święta są inne niż chrześcijańskie” [wI3].

W trzech poprzednich pokoleniach życie rodzinne szczególnie zmieniał się podczas świąt. Tutaj również dzieci wpływają na decyzje świąteczne swoich rodziców „Kiedyś stawialiśmy choinkę jak wszyscy w bloku, ale teraz córka mi zabroniła” [wII8].

Obecnie jest wiele źródeł, z których dzieci czerpią informacje o otaczającym je świecie i uczą się mechanizmów w nim funkcjonujących. Rodzina staje się jednym z wielu czynników transmisji dziedzictwa kulturowego, ale nie najważniejszym. Rodzice zaangażowani w wypełnianie funkcji ekonomicznych zaniedbują inne. Dzieci z większości mają częstszy mimowolny kontakt ze swoją kulturą (kulturotwórcza rola mediów, treści programowe w szkole). Do przypadkowego zapoznania z tradycją tatarską podczas oglądania telewizji nie dochodzi, gdyż takich treści tam nie ma. Program dla mniejszości tatarskiej jak SAMI O SOBIE ogląda jedynie 20% dzieci.

Dzieci tatarskie nie wyróżniają język macierzysty jak w przypadku dzieci z mniejszości białoruskiej, ukraińskiej czy litewskiej. Uczniowie o pochodzeniu tatarskim różnią się często cechami antropologicznymi od swoich kolegów. Z tego też powodu były przezywane i wyśmiewane przez rówieśników. Pojawiało się to najczęściej w klasach nauczania początkowego „dzieci mówiły na mnie Chinka i to najbardziej mnie bolało” [wI4]. Zdarzały się również przypadki, że dzieci były odsuwane przez swoich rówieśników „stałam zawsze sama na przerwie i nikt nie chciał ze mną siedzieć bo miałam skośne oczy” [wI2]. Współcześnie dzieci tatarskie nie są odrzucane

w grupie, coraz mniej mówią, że ktoś je przeżywał. Dzieci obserwują innych na ulicy, w szkole, telewizji poprzez Internet. Nauczycielki w ramach edukacji regionalnej opowiadają, tłumaczą o różnych kulturach, stają się bardziej świadome i taktowne w obcowaniu z dzieckiem z innej narodowości, religii czy kultury.

Również należałoby zweryfikować treści programowe. Dzieci tatarskie szczególnie niemiło wspominają lekcję, kiedy nauczycielka analizowała legendę o przerwany hejnał. „Siedziałem na lekcji i było mi tak bardzo wstyd, że też jestem Tatarom. Potem dzieci na przerwie mi dokuczały”[w15]. Jak musi czuć się młody Tatar w trzeciej klasie szkoły podstawowej, kiedy jego pani bardzo wnikliwie i jednoznacznie analizuje wiersz M. Jaworzakowej pt. PRZERWANY HEJNAŁ¹³. Jeszcze nie wie, dlaczego jest Tatarom, wie tylko, że chodzi na inną religię. Urodził się w Polsce, a w pierwszej klasie uczył się wiersza KTO TY JESTEŚ? – POLAK MAŁY. Zanim zdążył poznać historię Tatarów pani na lekcji powiedziała, że najeżdżali na Polskę, grabili i zabijali. Czy będzie chciał w przyszłości poznać sam historię, którą tworzyli przodkowie współczesnych Tatarów?

Zakończenie

Tatarzy stoją obecnie przed dość trudną sytuacją budowania tożsamości. Z jednej strony zachodzą zmiany prowadzące do „oczyszczenia” Islamu z pierwiastków tatarszczyzny. Drugą tendencją jest tworzenie nowych wyróżników tożsamości kulturowej Tatarów. Na kulturowy charakter grupy niewątpliwie największy wpływ będzie miał wybór dokonany przez pokolenie osób w wieku 20-30 lat. Pokolenie pierwsze o bardzo wysokim poziomie kompetencji religijnych, ale niestety o znacznie niskim zasobie wiedzy z obszaru własnej tatarskiej tradycji i historii rozpoczęło etap podejmowania decyzji o sposobie wychowania własnych dzieci. Ortodoksyjne matki Tatarki muzułmanki w chustach na głowie prowadzą swoje córki do meczetu, a synów poddają zgodnie z wolą męża Araba obrzezaniu¹⁴. Opuszczają kraj, wyjeżdżają z rodzinami do krajów muzułmańskich i stanowią autorytety religijne dla swoich rodziców.

¹³ *Podręcznik do kształcenia literackiego, klasa III „Podajmy sobie ręce”, H. Dobrowolska (red.), Warszawa 1992.*

¹⁴ Zwyczaj ten nie był stosowany u Tatarów polskich.

Świadome zagrożenia utraty tożsamości etnicznej osoby ze starszych pokoleń rozpoczęły próbę zatrzymania procesu islamizacji. Dzieci tatarskie wyjeżdżają na obozy religijne organizowane przez Związek Studentów Muzułmańskich, ale również uczestniczą w wyjazdach przygotowywanych przez Związek Tatarów Polskich, gdzie oprócz nauki religii mogą się poznać i zintegrować. Od kilku lat funkcjonuje zespół tatarski „Buńczuk”, gdzie dzieci i młodzież recytuje poezję tatarską i wykonuje tatarskie tańce.

Najbliższy czas pokaże, jaki będzie kształt grupy Tatarów polskich, czy rzeczywiście staną się oni tylko grupą wyznaniową z wyznawcami fundamentalnego Islamu, czy też wytworzą idealny stan kultury własnej.

